

Савченко В.А. Уголовно-процессуальные гарантии (в законодательстве Украины). – Статья.

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся средств обеспечения достижений целей уголовного судопроизводства, а также охраны прав и свобод лиц, берущих в нем участие.

Ключевые слова: гарантии уголовного судопроизводства, уголовно-процессуальная форма, принципы уголовного процесса, меры процессуального принуждения.

Summary

Savchenko V.A. Guarantees of the Criminal Procedure (in the Ukrainian Legislation). – Article.

This article deals with problems as to the means of providing of the tasks of Criminal Procedure and protection of rights and legal interests of its participants.

Key words: guarantees of Criminal Procedure, the form of Criminal Procedure, principles of the Criminal Procedure, coercive measures.

Т.В. Садова

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права, процесу і криміналістики
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ ТА ФІНАНСОВИМИ УМОВАМИ

Той факт, що система альтернативних запобіжних заходів в Україні, перелік яких міститься у статті 149 КПК України, не відповідає сучасним вимогам, є очевидним. Хоча в пункті 15 рекомендації R (80) 11 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи зазначений передбачено, що судовий орган при обранні запобіжного заходу зобов'язаний розглянути всі можливі альтернативні заходи, до яких віднесені: 1) обіцянка відповідної особи з'явитися до судового органу, як і коли це потребуватиметься, та не перешкоджати здійсненню правосуддя; 2) вимога проживання за конкретною адресою на умовах, що

встановлюються судовим органом; 3) заборона залишення чи появи у певному місці чи районі без дозволу; 4) розпорядження про періодичний звіт перед деякими органами (судом, поліцією); 5) вилучення паспорта та інших документів, які встановлюють особу; 6) надання застави чи інших форм забезпечення відповідною особою з урахуванням її коштів; 7) надання поруки; 8) нагляд чи допомога організації, призначеної судовим органом, на жаль, зазначені положення Рекомендації не взяті до уваги українським законодавством. Існуюча наразі в Україні система альтернативних запобіжних заходів не в змозі забезпечити виключність взяття під варту, що є причиною його досить широкого застосування всупереч вимогам міжнародних стандартів. Вважаємо, що система альтернативних запобіжних заходів в Україні потребує вдосконалення. Таку ж думку висловили 70.9% опитаних нами в рамках дисертаційного дослідження працівників практичних підрозділів і 95.7% викладачів.

Метою даної статті є визначення окремих проблем, що виникають під час застосування запобіжних заходів в Україні та вироблення можливих шляхів їх вирішення.

В Україні проблеми застосування запобіжних заходів досліджували В.Г. Коваленко, Л.М. Лобойко, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, О.В. Капліна, В.Л. Підпалій, С.М. Смоков, В.М. Тертишник, В.П. Шибіко, О.Г. Шило та інші. Однак, з усієї системи запобіжних заходів, не дивлячись на численні рекомендації науковців та міжнародних стандартів, на даний час продовжують практично застосовуватись у переважній більшості випадків підписка про невиїзд та взяття під варту, що не відповідає сучасним вимогам.

В країнах англо-американської системи права досить широко застосовується звільнення за певних умов, при чому це може бути як одна умова, так і декілька. Встановлені обмеження можуть бути як фінансовими, так і ні. Звід законів США передбачає такі умови як: звільнення під особисте зізнання; звільнення під нагляд призначеної особи, яка дає згоду забезпечити явку обвинуваченого до суду і гарантує безпеку інших осіб і суспільства; звільнення за тієї умови, що обвинувачений знайде роботу або буде продовжувати трудову діяльність; заборона будь-яких контактів з потерпілим і потенційними свідками;

підписка про невиїзд і заборона зміни місця проживання; дотримання спеціально встановленої комендантської години; утримання від вживання алкоголю або інших наркотичних речовин; заборона володіння зброєю; звільнення під заставу; звільнення за згодою забезпечення оплати штрафу іншими особами (майновими поручителями) у разі неявки до суду (§3142 глава 207 частина II розділу 18 Зводу законів США). Закон зобов'язує суди обирати найменш сувору умову чи їх комбінацію, що здатні забезпечити належну поведінку обвинуваченого і його явку до суду [1].

У Великобританії умовами досудового звільнення можуть бути проживання у гуртожитку для звільнених (bail hostel), надання гарантій того, що обвинувачений віддасть себе до рук правосуддя (surrender to custody); електронне спостереження щодо неповнолітніх; відвідування правового консультанта, майнова застава тощо [2].

Альтернативні запобіжні заходи у Великобританії та США набули достатньо широкого застосування. Так, наприклад, звільнення під особисте зізнання в Сполучених Штатах застосовується в середньому до 50 відсотків обвинувачених [3, с. 248]. Відповідно до статистичних даних за 2004 рік, 32% усіх затриманих були відпущені під майнову заставу, 26% під немайнові зобов'язання, іншим 43 відсоткам було або відмовлено у звільненні до суду, або замінено заставу на взяття під варту. Найбільший відсоток відмови у досудовому звільненні охоплює насильницькі злочини або крадіжки з причини існування потенційної загрози суспільству в разі відпущення таких підозрюваних на свободу до судового розгляду [4]. Найбільшу кількість осіб, що утримуються під вартою до суду, складають затримані за підозрою у вчиненні тяжких злочинів. Так, у 2007-2008 році чисельна кількість осіб, що утримувались під вартою за вчинення фелоній¹ у м. Нью-Йорк склала 31% від загальної кількості затриманих, в той час як нефелоній – 14%.

Українськими відповідниками звільненню за умови є підписка про невиїзд і застава. Порука осіб чи організацій мало застосовується у країнах англо-американської системи права, рідко ці запобіжні заходи застосовуються і в нашій країні. Причиною цього, на нашу думку, є те,

¹ Фелонією є злочин, за який передбачене покарання у вигляді смертної кари або позбавлення волі строком більш, ніж на один рік. (Прим. автора).

що останні не завжди спроможні гарантувати належну поведінку обвинуваченого і його явку до суду. Як вірно зауважує Ю.Д. Лівшиц, ці запобіжні заходи засновані на довірі і авторитеті тієї особи чи організації в особі її керівництва, які ручаються за обвинуваченого, та їх достатньому впливі на нього [5, с. 53]. Якщо за умов існування так званого соціалістичного режиму ідеологія і авторитет відігравали значну стримуючу роль, то в час існування демократії та ринкових відносин цього часто виявляється недостатньо.

Оскільки особиста порука та порука громадської організації не пов'язані із серйозним обмеженням прав і свобод учасників процесу, міжнародні документи не встановлюють окремих вимог до їх застосування. Міжнародними документами встановлюється лише пріоритетність їх перед примусовими заходами, пов'язаними з обмеженням волі. Підпункт (с) §3142 частини II розділу 18 Зводу законів США передбачає можливість звільнення під нагляд призначеної особи, яка погоджується взяти на себе зобов'язання доповідати до суду про будь-які порушення умов звільнення, в разі, якщо призначена особа здатна переконати суд, що особа з'явиться за викликом і не становитиме загрози для безпеки інших осіб. Такою особою можуть бути друзі або родичі обвинуваченого. В.М. Николайчик у своїй роботі, присвяченій кримінальному судочинству США, вказує, посилаючись на §3142 частини II розділу 18 Зводу законів США, що за неявку обвинуваченого до суду вони несуть матеріальну або судову відповідальність, тому, в разі виникнення такої небезпеки, особа, що обвинувачена у вчиненні злочину та була звільнена під поруку, може бути затримана своїм поручителем і доставлена до будь-якого магістрату чи іншої посадової особи, що наділені правом взяття під варту [6, с. 119]. Однак, опрацювавши вказаний параграф чинного Зводу законів США, вимоги про матеріальну чи судову відповідальність поручителів у ньому ми не знайшли. Згідно зі Стандартами кримінального судочинства Американської асоціації адвокатів, поручителі зобов'язані бути у тісному контакті із обвинуваченим, забезпечувати його явку до суду, а також супроводжувати його у суді. Поручитель не повинен нести фінансові втрати в разі неявки обвинуваченого до суду, до його обов'язків входить

лише повідомлення суду або інших вповноважених органів про порушення обвинуваченим зобов'язань [7]. Іншими нефінансовими умовами звільнення можуть бути відвідування програми досудового звільнення, лікування від наркотичної чи алкогольної залежності, а також електронне спостереження. Порушення встановлених умов звільнення тягне за собою перегляд цих умов або негайний арешт підозрюваного (Title 18 Part II Chapter 207 § 3142 (h)) [1].

У Великобританії інституту особистої поруки якоюсь мірою відповідає майнове поручительство (surety). Воно полягає в тому, що одна чи декілька осіб дають обіцянку в суді сплатити встановлену суму грошей в разі неявки обвинуваченого. При розгляді питання про звільнення під поручительство суд бере до уваги платоспроможність поручителя, його надійність, ступінь зв'язків з обвинуваченим та впливу на нього. В разі неявки обвинуваченого до суду вся сума або її частина конфіскується. Якщо в поручителя з'являються сумніви щодо явки обвинуваченого, він може відмовитись від зобов'язань за умови завчасного повідомлення поліції у письмовому вигляді, що дозволяє заарештувати обвинуваченого без отримання ордеру. Згідно із підпунктом 7(b) розділу 3 Акту про застава від 1976 року (Bail Act 1976, section 3, 7(b)), батьки чи опікуни неповнолітнього, що не досяг 17-ти років, можуть взяти на себе зобов'язання щодо поруки над неповнолітнім лише за їх згодою, тоді як розмір фінансових гарантій не може бути більше 50 фунтів.

За даними Національної звітної програми щодо досудового звільнення США (National Pretrial Release Reporting Program), нефінансові умови звільнення застосовуються лише приблизно в 13 відсотках, тоді як звільнення під особисте зобов'язання застосовується в 36 відсотках, звільнення під фінансові умови – у 36 відсотках [8]. В Україні особиста порука також застосовується значно рідше, ніж підписка про невиїзд чи взяття під варту. За даними слідчого управління УМВС України в Івано-Франківській області за 2005-2010 роки, органами внутрішніх справ порука застосовувалась вкрай рідко: 2005 р. – 0,05%, 2007 р. – 0,2%, 2008 р. – 0,1%. В 2006, 2009 та 2010 роках не зафіксовано жодного випадку застосування поруки [9].

Однак, умови звільнення, що не пов'язані з фінансовими

обмеженнями, мають багато переваг. По-перше, їх застосування до особи з обмеженими фінансовими можливостями, на нашу думку, є більш прийнятним, оскільки надають такій особі шанс уникнути тримання під вартою. По-друге, досудовий нагляд поручителів, громадських організацій або правоохоронних органів має можливість попередити подальшу злочинну діяльність і зменшити ризик порушення умов звільнення.

За українським кримінально-процесуальним законом, особиста порука полягає у відібранні від осіб, що заслуговують довір'я, письмового зобов'язання про те, що вони ручаються за належну поведінку та явку обвинуваченого за викликом і зобов'язуються при необхідності доставити його в органи дізнання, досудового слідства чи до суду на першу про те вимогу. В разі недотримання взятих на себе зобов'язань на поручителя може бути накладене грошове стягнення в розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 152 КПК). Питання про грошове стягнення вирішується судом в присутності поручителя (ст. 153 КПК). Отже, основною підставою для залучення певної особи в якості поручителя є її добропорядність. Однак, на думку Ю.Д. Лівшиц, цього недостатньо. Застосовуючи в якості запобіжного заходу особисту поруку, слідчий чи суд повинні обов'язково поцікавитись, на чому конкретно засновується впевненість поручителя в тому, що обвинувачений не ухилиться від слідства і суду, оскільки той, хто ручається, створює моральні перешкоди ухиленню. Крім того, при виборі поручителів слід знати причини, через які обвинувачений не порушить слова, що дали за нього поручителі, тому що в кожному конкретному випадку встановлення усіх ниток, що пов'язують обвинуваченого з поручителями, створює в слідчо-судових органів впевненість в реальності прийнятого ними заходу [5, с. 54]. Вважаємо, що така позиція автора заслуговує на підтримку. На основі зібраних даних про поручителя та впевненості в його добропорядності та можливості морального впливу на поведінку обвинуваченого слідчий або суд обирають особу поручителя. Цілком згодні з думкою О.О. Ніколаєва про те, що враховуючи добровільний і взаємний характер особистої поруки як запобіжного заходу, ініціатива її застосування має виходити від

обвинуваченого і поручителів сумісно. Окрім того, слідчий теж повинен мати відповідну довіру до поручителів [10, с. 13]. Вважаємо, що важливою підставою для застосування даного запобіжного заходу є наявність добровільної згоди як поручителя, так і обвинуваченого щодо його застосування. Це положення відображено у проекті КПК, ч. 2 статті 121 якого встановлює, що особиста порука застосовується як запобіжний захід лише за клопотанням чи згодою поручителя, а також підозрюваного, обвинуваченого, підсудного [11]. Застосування особистого поручительства є ефективним тоді, коли для обвинуваченого розрив соціальних зв'язків з поручителями є неприпустимим і навіть гіршим, ніж можлива перспектива щодо застосування більш суворого запобіжного заходу. Саме тому в якості поручителів як в нашій, так і в інших країнах часто виступають родичі і близькі друзі обвинуваченого, з якими в нього є тісний соціальний зв'язок.

Згідно із ч. 1 статті 152 КПК, поручитель зобов'язаний доставити обвинуваченого в органи дізнання, досудового слідства чи до суду на першу про те вимогу. На практиці це зробити може виявитись досить проблематично. Ставить під сумнів таку вимогу закону і О.О. Ніколаєв. Автор вважає, що така доставка носить примусовий характер і тому притаманна лише компетентним органам [10, с. 13]. Таке зауваження, на нашу думку, є досить слушним. Пересічний громадянин не володіє жодними засобами для застосування примусу. В його розпорядженні є лише метод переконання. Однак сподівання того, що особа, щодо якої застосований цей запобіжний захід, добровільно погодиться прослідувати з поручителем до органу дізнання чи досудового слідства є досить сумнівним. Навпаки, дізнавшись від поручителя про намір доставити його до компетентного органу, підозрюваний чи обвинувачений, злякавшись можливості заміни запобіжного заходу на більш суворий, може скритися від слідства і суду. На нашу думку, обов'язок щодо доставляння слід замінити в законі обов'язком негайно доповідати до суду про будь-які порушення або намір порушення умов звільнення обвинуваченим. Тоді компетентні органи отримають підставу для застосування щодо нього приводу.

У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до частини 1 статті 152

КПК, виклавши її в такій редакції:

«Особиста порука полягає у відібранні від осіб, що заслуговують довір'я, письмового зобов'язання про те, що вони ручаються за належну поведінку та явку обвинуваченого за викликом і зобов'язуються повідомити орган дізнання чи досудового слідства про будь-які порушення обвинуваченим умов звільнення чи існування наміру їх порушити».

Особиста порука та порука громадської організації, віддання неповнолітнього під нагляд опікунів, батьків, піклувальників або під нагляд дитячої установи є заходами і державного, і громадського впливу, тому що припускають їх заміну на більш суворі у випадку невиконання прийнятих на себе обов'язків, а також моральний вплив для забезпечення прийнятих обов'язків, тому що перед поручителем обвинувачений не притягується ні до якої відповідальності, окрім моральної. У цих випадках ефективність запобіжних заходів визначається як можливим погіршенням свого становища шляхом обрання більш суворого запобіжного заходу, так і почуттям морального боргу перед судовими і слідчими органами, громадською організацією, трудовим колективом або окремими громадянами-поручителями [12, с. 177].

На нашу думку, сучасні умови розвитку суспільства потребують більш суттєвих змін у системі альтернативних запобіжних заходів. Позитивним могло би стати введення до українського кримінально-процесуального права інституту звільнення за певної умови чи комбінації умов, запозичивши американський і британський позитивний досвід його застосування. Це сприяло би, з одного боку, зменшенню випадків застосування взяття під варту, зробило б його крайньою мірою, як того і вимагають норми міжнародного права, а з іншого боку, надало би органам дізнання, досудового слідства і суду більше гарантій того, що обвинувачений віддасть себе до рук правосуддя. Крок в напрямку розширення системи альтернативних запобіжних заходів був зроблений авторами у проекті КПК, який передбачає запобіжний захід у вигляді віддання під нагляд міліції. Згідно із ч. 5 ст. 125 Проекту від 13 грудня 2007 року, орган міліції з метою здійснення нагляду вправі зобов'язати підозрюваного, обвинуваченого, підсудного періодично з'являтися для

реєстрації в орган міліції за місцем проживання, з'являтися на виклик в орган міліції, давати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням встановлених щодо нього обов'язків, без дозволу органу міліції не виїжджати із даного населеного пункту, не змінювати місце проживання або тимчасового перебування, не виходити з місця проживання у визначений час та не перебувати у визначених місцях району (міста), з цією ж метою працівник міліції відповідно до постанови суду про обрання запобіжного заходу має право відвідувати переданого під нагляд за місцем проживання [11]. Інші країни практикують домашній арешт, застосування якого також пов'язане із встановленням певних умов, а саме: 1) заборонаю спілкуватися з певними особами; 2) заборонаю отримувати чи відправляти кореспонденцію; 3) заборонаю вести переговори з використанням будь-яких засобів зв'язку [12]. Однак, такий перелік умов є досить стислим. Більш доцільним здається нам створення окремого *інституту звільнення за умови*, до якого включити перелік усіх можливих умов звільнення з-під варти до суду та надати можливість органам досудового слідства і суду використовувати будь-яку комбінацію цих умов, яка на їх думку здатна забезпечити належну поведінку обвинуваченого в якості альтернативи взяттю під варту в кожному конкретному випадку. Варто також зобов'язати ці органи встановлювати найменш сувору умову звільнення чи їх комбінацію, що здатні забезпечити досягнення мети запобіжних заходів. Такими умовами, на нашу думку, можуть бути: 1) з'являтися в орган міліції у встановлений час; 2) з'являтися за викликом та давати пояснення з приводу справи; 3) заборона зміни місця проживання чи перебування; 4) заборона залишати місце проживання і перебування після встановленої години; 5) заборона будь-яких контактів з потерпілими і свідками; 6) заборона бути у певних місцях; 7) заборона вживати психотропні та наркотичні речовини; 8) тимчасове позбавлення права володіння легальною зброєю та її вилучення; 9) електронне спостереження.

Література

1. 18 U.S.C. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Зводу законів США: http://www.law.cornell.edu/uscode/18/usc_sup_01_18.html

2. Criminal Justice and Public Order Act 1999. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Акту про кримінальне судочинство та громадський порядок 1999 р.: http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1994/ukpga_19940033_en_4#pt2
3. Гуценко К. Ф. Уголовный процесс западных государств. / К. Ф. Гуценко, Л. В. Головкин, Б. А. Филимонов. – [изд. 2-е, доп. и испр.] – М. : Зерцало – М, 2002. – 528 с.
4. Bail Statistics. (Статистика по застосуванню застави в США за 2000р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статистики: http://www.onlinelawyersource.com/bail_bond/statistics.html
5. Лившиц В. Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе / В. Д. Лившиц. – М.: Юрид. литература, 1964. – 71 с.
6. Николайчик В. М. Уголовный процесс США / В. М. Николайчик. – М. : Наука, 1981. – 224 с.
7. American Bar Association. Criminal Justice Section Standards. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.abanet.org/>
8. Clark J. The Pretrial Release decision making Process : Goals, Current Practices and Challenges / John Clark, Henry D. Alan. – 1996. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги: www.pretrial.org/html/ptrdecision1996.doc
9. Аналітична довідка про дотримання законності при затриманнях, арештах громадян слідчими органами внутрішніх справ УМВС України в Івано-Франківській області за 2005-2010 роки.
10. Ніколаєв О. О. Проблеми забезпечення процесуальних прав та законних інтересів обвинуваченого на досудовому слідстві: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза» / О. О. Ніколаєв. – К., 2001. – 20 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України : Проект № 1233 від 13 грудн. 2007 р. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>
12. Чухраєв Д. А. Місце запобіжних заходів у системі заходів процесуального примусу та підстави їх обрання / Д. А. Чухраєв // Матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. [Процесуальні гарантії дотримання конституційних прав громадян у кримінальному судочинстві], (Донецьк, 26 лист. 2004 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005. – С. 177-185.
13. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / [отв. ред. Д. Н. Козак, Е. Б. Мизулина]. – М. : Юристъ, 2003. – 1039 с.

Анотація

Садова Т.В. Деякі аспекти застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі та фінансовими умовами. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу існуючої системи запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі та фінансовими умовами крізь призму англо-американського досвіду та міжнародних вимог.

Ключові слова: права і свободи, запобіжні заходи, англо-американська правова система, міжнародні стандарти.

Аннотация

Садовая Т.В. Некоторые аспекты применения мер пресечения, не связанных с лишением свободы и финансовыми условиями – Статья.

Статья посвящена анализу современной системы мер пресечения, не

связанных с лишением свободы и финансовыми условиями сквозь призму англо-американского опыта и международных требований.

Ключевые слова: права и свободы, меры пресечения, англо-американская правовая система, международные стандарты.

Summary

Sadova T.V. Some Aspects of the Use of Coercive Non-financial Conditions of Pretrial Release – Article.

This article analyses the present system of coercive non-financial conditions of pretrial release from the point of view of British and American experience and international standards.

Key words: rights and freedoms, coercive measures, pretrial release, English-American legal system, international standards.

С.В. Томин

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики
Івано-Франківського факультету
національного університету
«Одеська юридична академія»

ВЗАЄМВІДНОСИНИ ПРОКУРОРА ТА СУДУ У ПРОЦЕСІ РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Прокуратура та суд – це державні органи, які наділені значним обсягом повноважень у сфері кримінального судочинства та тісно взаємодіють між собою.

Кримінально-процесуальна діяльність кожного з них спрямована на вирішення завдань, передбачених ст. 2 КПК України. Вони покликані охороняти прав та законні інтереси фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидко і повно розкривати злочини, викривати винних та забезпечувати правильне застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і